

MARICA BODROŽIĆ

A szem mögötti szem

A szó térbeli megjelenéséről (részletek)^{1*}

[...] Az első elbeszéléseim megtanítottak arra, hogy a szavak nyugalma a gyermekkor valamiféle ősi tapasztalatában gyökeredzik. Szülők és testvérek nélkül nőttem fel, a házunk messze volt a falutól, és csak ritkán jött bárki is látogatóba. Amikor hirtelen emberek tűntek fel az országúton, olyan erős szívdobogást kaptam az izgatottságtól, hogy a világ megállni látszott, szinte lassított felvételen érzékeltem mindent. Akkoriban az volt a fő foglalatосkodásom, hogy egész nap a dolgokat szemléltem, a fákat és a rovarokat, mint például azt a földöntúlian zöld rózsabogarat, amely rendszerint a macskák pofájában landolt minden egyes nyáron. Órákig bámultam, hogyan változik az égbolt, megfigyeltem a felhőket, amelyek a Biokovónak, a Dinári-hegység egyik hatalmas hegyének csúcsa körül gyülekeztek, ez a legintenzívebb belső képeim egyike. De majd csak később, írás közben értettem meg, hogy mi mindent gyűjtött magába a gyermeki pillantásom e nézelődések közepette, s azt is, hogy ez az akkori pillantás egyfajta alappillantássá nőtte ki magát. Mint hajdan a külvilágban, úgy fordult ez aztán a nyelvben a belső világ felé. Ám éppoly intenzíven dolgozott ez a belső megfigyelő az új világban is, minden lépést, minden utazót, minden moziba járóót olyan pontosan megnézett magának ez a pillantás mögötti pillantás, ahogy egykor a rózsabogarat figyelte. Az az egyértelműség és rend, amely a rózsabogárral és a fűszállal kötött régi barátságból ered, még mindig nyugtatóan hat rám, különösen akkor, amikor rábízom magamat a szavakra, kezdetben folyamatosan, anélkül, hogy tudnám, mit hoznak majd el nekem.

A szavaknak is szükségük van bábákra, a nyugalomra, amelyből szabadon keletkezhetnek a mondatok, de nem úgy, mint egy fal, lentről felfelé, hanem fentről lefelé. A szavak légáramlata lassan érkezik le a fejbe, a test részévé válik, belecsorog a kézbe, betűről betűre világgá lesz.

^{1*} Marica BODROŽIĆ (2015), *Das Auge hinter dem Auge. Über das Erscheinen des Wortes im Raum*, in uő, *Das Auge hinter dem Auge. Betrachtungen*, Salzburg–Wien, Otto Müller Verlag, 7–45. (Annak a poétikai előadásnak a szerkesztett változata, amely a wiesbadeni RheinMain Főiskolán hangzott el 2014. október 16-án.)

[...] Kihozni magunkból azt, ami már önmagunkban rejlik, folyton-folyvást ezen dolgozik a nyelv. Mindenki része ennek a nyelvbéli tájnak, csak a legtöbben hagyjuk, hogy elpusztuljon az életünk során. Már nem ismerjük el belső koordinátáink részeként. De semmit sem álmodhatunk meg, ami szellemileg nem része belső terünknek. Így aztán nem véletlen, hogy a német *Traum* (álom) szóban benne rejlik a *Raum* (tér) szó, végtelen sokaság és világ szunnyad bennünk, s arra vár, hogy felébresszük. Az embernek tehát, Novalis után szabadon, nem lehet érzéke valami olyan iránt, amelynek csírát nem hordja magában.

[...] A belső csend tudja az igazságot, minden apró hazugságra ugrik, minden nyelvben elkövetett téves lépésre ráirányítja a figyelmet, az üres és hamis szavakra, az affektált izgatottságra. A csend lényege szerint úgy hat, hogy leránt minden maszkot. Benne újra színre léphet minden korán kipróbált gyermekkori megfigyelő, benne hatékonyan működhet az a bizonyos *pillantás mögötti pillantás*.

Ez a pillantás az évek során azzá a nagy szemmé válik, amely odafigyel, benne van jelen tevékenyen az a megfigyelő, aki ott áll minden mögött, belső részrehajlás nélkül, mindent látón. Nem az vagyunk, amit elolvastak, hanem mi magunk vagyunk a szem, amely olvas, s csak akkor tudunk olvasók maradni, ha megtartjuk ezt a fentről érkező, áttekintő pillantást (Über-Blick). A nagy szem elolvas minket, újra arra emlékeztet bennünket, amit mindannyian elhagytunk valamikor az életünk során, ráhagyva azt az órákra és az óramutatókra, és meglehetősen gyakran önszántunkból mondtunk le róla. Folyton-folyvást keressük azonban belső tájunknak ezt a tágasan lélegző, ezt a mélységes tudással rendelkező világát a versekben, mítoszokban, mesékben és elbeszélésekben – no meg természetesen egy szerető emberben. Innen származik a vers is, még mielőtt papírra vetnénk; a csend és a nyelv közötti hídon keletkezik, ahogy Lars Gustafsson mondja, a „felismerés és a meglepetés közti” kapcsolatban.

Azt az ősi, körbekerítetlen pillantást keressük, a másik íriszt, a kövek lélegzetét, a csillagok látóképességét, első folyóink, tengereink, tavaink közléseit, a hozzánk közel álló emberek először átélt szavait. Csak ritkán lelünk rá az eredetire, általában csak visszhangjait találjuk, szövevényes hálózatát sejtéseinknek, amelyek megint csak újjáteremtenek, újra lélegeztetnek, ismét összerendeznek bennünket. És mindeközben rábukkanunk a szerencsétlenség és a szükség falaira is – mindannyiunk feladata, hogy áthatoljunk ezeken. Ha nem járunk sikerrel, akkor a nyelv fogságba esik, bebetonozódik –, belénk költözik a kilátástalanság, s a pillantás kegyelmet nem ismerő megszállójává lesz. [...]

A versek már számtalanszor megmentették az életemet, olykor olvastam, máskor én magam írtam őket azokban a pillanatokban, amelyekben érzékelhető volt a „magasabb otthon” léte. Volt, hogy a verssorok egyszerre voltak a felhő és a szivárvány, máskor olyan titok rejlett bennük, amely meghaladta az erőmet, és éber ámulatba ejtett. A fejem nem volt képes részt venni ebben, de a belső magom mégis értővé lett, anélkül, hogy alapos indokot vagy szavakká formálható igazsá-

gokat játszott volna a kezemre. Ha nem kezdtem volna el írva írón arról faggatni a kezemet, honnan ez az önműködő megértése a dolgoknak, talán soha nem lett volna szükségem arra, hogy kilépjek a nyelv nélküli, belátó tudásból. És arra, hogy elmondjam, amit ez a mag megértett: hogy egy azzal, amit korábban *nagy szemnek* és a *pillantás mögötti pillantásnak* neveztem – az a megfigyelő, aki mindent lát, de ő maga nem lesz láthatóvá, épp úgy, ahogy az olvasó is, csak azért tud olvasni, mert megőrzi magában ezt a „fentről jövő, áttekintő pillantást” („Über-Blick”), s szemmé, szóltan tanúvá lesz. [...]

Ehhez a bennünk lakozó végtelen térről való tudáshoz mindannyian hozzáfértünk gyermekkorunkban, nemcsak részünk volt benne, de ez a tudás volt a levegőnk. Benne létezhattunk, mert mindig a jelenben éltünk. Tehát maga az élet ez a mester, aki megtanít a nyelvre, aki a mondatokban és a szavakban kel újra életre, az alámerülésben, a ritmusban, a stílusban, a kézben és a személy egészében válik tevékenyvé. És a mester, aki megtanít a nyelvre, nekem az írásban nyilvánította ki létezését, taszított bele a tudásba, miképp valószínűleg minden olyan komoly olvasó számára is megmutatkozik, aki a másik, az elbeszélő, megköltött, megénekelt – belső és külső – élet révén érti meg azt, hogy saját magának is ugyanolyan az élete, miközben úgy hajol rá a könyv soraira, mint egy lepkegyűjtő a pillangóra. [...]

Csak az nem marad idegen a számunkra, ami megérint bennünket, még akkor is, ha az volna a lehető legidegenebb, amiről valaha hallottunk. Miközben írok, újra meg újra olyan dolgokat élek meg, amelyek számomra még ismeretlenek. [...]

A költői gondolkodás-mozgás felvillanó fényben keletkezik és spirálokban végződik. Kezdetben a természetbeli élmények tere vezetett el mindeközben a nyelvhez, a dalmáciai nyarak és telek, az első tudatosan megtapasztalt évszakaim, amelyek muzsikaként léptek kapcsolatba a belső megismerési folyamatokkal és képekkel. Ezek hozták el író kezembe első éveim napjait, mintha csak arra vártak volna, hogy elrejtsem őket a nyelv mentőcsónakjában. Könyvről könyvre haladva ástam bele magam az emlékezet egymásra rakódott rétegeibe. Majd egyszer csak feltettem magamnak a kérdést, hol is kezdődik tulajdonképpen önnön emlékeztünk, s vajon létezik-e az idők előtti idő, vagy mégis inkább mindig belülről növekedünk-e kifelé. És soha, semmilyen körülmények között sem kívülről befelé. Írás közben mindig az volt a tapasztalatom, hogy mindent úgy találunk ki, minden, amit magunkról, más emberekről, a természetről, az időjárásról, a kavicsról mondunk – ez mind kitaláció. Bár önmagunkban is előtalálunk hozzá valamicskét, azaz a létünk valamely szintjén meg kellett élnünk mindezt, de szükséges hozzá a titok közreműködése, a nyitva hagyott és a zárt ajtók, amelyek életünk során gyakran hagynak cserben bennünket, mert nem a belső órában, hanem az óraszerkezet külső idejének fogságában s így az általam oly rettegett ismétlésben élünk. [...]

Miképp az arc is képes rá, hogy beszéljen önmagáról, úgy a nyelv is önelbeszélő. Az az arc, amelyet már sebészkes manipulált, valami nagyon határozottat akar tőlünk – azt, hogy lássuk, milyennek akarja láttatni magát, hogy csodáljuk, hogy

figyelemre méltónak tartjuk. Egy szövegnek szintén van arca, s ahogy az ember esetében, itt is minden a természetességtől függ. Minden kezdetben ott a valódi szó, amelyet mindenkinek önmagának kell megeléjnie, ha meg akarja tanulni, hogyan olvasson és éljen vele összhangban.

Ily módon nevelt engem az írás. Egy anya nélkül felnőtt kisgyermek egy számtalan nyelv- és könyvanyáival megáldott lényé lett. [...]

A csend után a kép a második, legkézenfekvőbb nyelvünk. S a legeslegeső kép, amellyel már az anyaméhben szembesülünk, az a víz képe, azé az elemé, amely minden mozgásunkban részben elválasztva van jelen tőlünk és testünkötől, ugyanakkor mindvégig része marad keletkező formánknak. Határ és nyitott tér egyben. A víz, amelyből legnagyobbreszt állunk, szinkrón módon írja tele, illetve festi ki az agyunkat, születésünktől fogva valamennyien szinesztéziások vagyunk, egyszerre több dolgot is észlelünk, és a nyelv teszi később láthatóvá és rendezi össze ezt a folyamatot. [...] Nem csupán a szavak színezik ki a későbbi nyelvi tájat, annak fluidumát és tonálisait, hanem hallásunk és látásunk állapota egyaránt. Nem a világ az, ami elvezet a nyelvhez, hanem manifesztációinak áttörése. Talán az írássom kezdetén ezért volt számomra mindig világos, hogy például nem „magamról” vagy a „gyermekkoromról” írok, sokkal inkább ezek írnak engem, telefirkálnak, miközben én élek, és kapcsolatba lépek más emberekkel és helyekkel, más nyelvekkel és gondolkodásmódokkal. [...]

Abból a kísérletből, hogy a tereket a köztesben ragadjuk meg, kényszerűen adódik valami új, valami harmadik, s azt bizonyítja, hogy életünk és elbeszélésünk valódi lényege a tranzitban zajlik, ám mindig tovaáramlik, függ a pillantásunktól és a tudatosságunktól, folytonos átváltozás. Soha semmi nem áll meg, minden maga a mozgás. De azzal, hogy egyszer megszülettünk, már hamarosan elfelejtettük a fülünket, és rögtön saját szemünk áldozatává váltunk, kiszolgáltatottá a test formájának, belekényszerítve, kiszolgáltatva saját merevségünknek, körvonalainknak, a tapintás érzékének. Elfelejtettük első, bennünk felcsendülő dalainkat, a mindent összekötő tengert, de csak azért lettünk azokká, akik vagyunk, mert mozgunk. A költészet arra emlékeztet bennünket, hogy halandók vagyunk, s egyedül a pillanatot az, amink van, hogy az öröklétbe jussunk. [...]

A fejünkben létező szünetek, a minden jelenség mögötti csend, ezek már mindenkor jelen vannak. Ám csak azt vagyunk képesek érzékelni, amit önmagunkban megérintettünk. Megteremteni lehetetlen a csendet, ő teremtett minket. Ezért vesz körül bennünket minden oldalról. Az alkotási folyamat során ezt a körülölelést érzékelem, és a csend felé igyekszem, miközben dolgozom. És közben újra meg újra egy fa évgyűrűit képzelem magam elé; nagyon jól látható, honnan növekedett a fa – ezért kell kivágni a fát. És mi a helyzet velünk, hol állunk, mi az, ami miatt meg kell halnunk – és honnan eredve növekszünk a világra, és pontosan hogyan futnak saját évgyűrűink?

Ilyesfajta kérdések miatt léteznek majdnem minden könyvem egyszerre több variációban, olykor öt teljesen különböző kézirat is keletkezett, mivel „bevillant szikrázva” az ötletek akarata, nyelvi akarása; de a szövegről való elképzelésnél eddig még mindig erősebb volt a titok. Mint egy mindent mozgató erő, valamenyny elképzelésemet és vágyamat és tervemet áthúzta, és a végén teljességgel más könyvek születtek, mint azok, amik először ötlöttek fel bennem, s amiket az én saját Énem akart megírni.

Sőt, a néma szókézműves olykor teljesen a feje tetejére állította ezt, úgy, mintha az írás közepette meg kellene tanulnom egy még mélyebbről fakadó lemondást. [...]

És a hallgatásnak épp ez a tere köt szövetséget a jövődöbéli szavakkal, a tudat szépségével, amely ránk vár. Abban a pillanatban, amikor a többi gyerekhez hasonlóan nyelvi lényé kellett volna válnom, tízévesen Dalmáciából Hessenbe költöztem. A világ meghódítása erre másodszor is hallgatásként, beszélni nem tudásként költözött a tudómba. Ismét be kellett iktatnia egy elbeszélésszünetet. Ezt a létállapotot jó néhányan közülünk csak egyetlen nyelvben hajtják végre, másokra a sors a többes számot kényszeríti rá. A remegés és a tudás így vagy úgy, de rokonná lesznek. Később pedig mindenkinek olvasva kell kapcsolatba lépnie a saját magjával, néhányaknak, akikhez én is tartozom, írniuk kell róla, mert számomra épp ez teszi lehetővé az emberként megmaradást a mozgásban. A szavakkal a madarak feltámasztásán dolgozom, képes vagyok visszatérni ahhoz az első ismeretlen dalhoz, amely titok és igazság egyben. Nathalie Sarraute, akitől sokat tanulhatunk a nyelv magának való, különös életéről, a lelkemből szól, amikor azt mondja, óvakodnunk kell attól, hogy mindeközben felsértsük a szavakat. És számomra nem létezik ennél fontosabb a nyelven való áthatolás közepette; az élet és az írás mindeközben egyek.

Sándorfi Edina fordítása